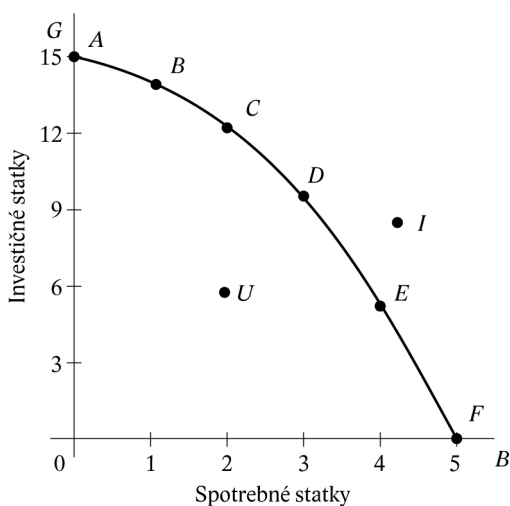

z tab. 1.1 znázorníme hranicu produkčných možností. Bod U pod hranicou produkčných možností znamená, že ekonomika nevyužíva všetky výrobné faktory a bod I je nedosiahnuteľná oblasť (ekonomika nemá toľko výrobných faktorov).

Alternatívne produkčné možnosti

Tabuľka 1.1

Možnosti	Spotrebné statky	Investičné statky
A	0	15
B	1	14
C	2	12
D	3	9
E	4	5
F	5	0

Obr. 1.1 Hranica produkčných možností

Zákon klesajúcich výnosov naznačuje, aký je vzťah medzi použitými výrobnými faktormi, ako spolu korešpondujú. Vychádzame z existencie dvoch inputov. Jeden je fixný, ktorého množstvo, kvalita a vlastnosti sa nemenia. Druhý je premenlivý, ktorého množstvo sa zvyšuje o jednu jednotku. Sledujeme, ako spolu pôsobia. Každá ďalšia jednotka premenlivého inputu (dodatočného vkladu), napr. práce, k fixnému množstvu iného výrobného faktora (konštantnému inputu), napr. pôdy, prináša klesajúce množstvo dodatočného outputu, resp. výnosu. *Výnosnosť výrobného faktora, ktorého objem sa zvyšuje, klesá.*

3. kapitola

TRH A JEHO VLASTNOSTI. FUNGOVANIE TRHOVÉHO SYSTÉMU

 Cieľ kapitoly: Definovať prvky trhového mechanizmu a súvislosti medzi nimi. Vysvetliť ekonomické pojmy ako je dopyt, ponuka, trhová rovnováha. Poukázať na formovanie rovnovážnej ceny, automatické fungovanie trhového mechanizmu. Na základe toho upozorniť na jeho nedostatky a nedokonalosti. Charakterizovať automatický trhový mechanizmus z hľadiska troch procesov: ako procesu vytvárania dopytu, ponuky a rovnovážnej ceny.

 Postup pri štúdiu: Pochopiť prvky trhového mechanizmu a zvládnuť ich súvislosti. Definovať trhový mechanizmus z hľadiska troch procesov, t. j. procesu vytvárania dopytu, ponuky a rovnovážnej ceny. Naučiť sa, ktoré cenové a necenové faktory ovplyvňujú dopyt a ponuku, zvládnuť ich z hľadiska pohybu po krivke dopytu a ponuky a posunu týchto kriviek. Pochopiť nedostatky a nedokonalosti trhu, resp. trhové zlyhania, a existenciu nevyhnutnosti zásahov štátu do ekonomiky.

3.1 Trh a jeho vlastnosti

Trh vznikol a rozvíjal sa na základe tovarovej výroby. Hlavnými príčinami vzniku tovarovej výroby sú delba práce a rôzni vlastníci výrobných faktorov. Súčasné ekonomiky charakterizuje rozvinutá delba práce, v dôsledku čoho mnohí výrobcovia vyrábajú pre veľa spotrebiteľov, s ktorými sa stretávajú na trhu.

Rozvoj delby práce vedie k rozvoju tovarovej výroby a súvisí s rozvojom hospodárskych vzťahov zo začiatku v národnom a neskôr aj v medzinárodnom rámci. Čím rozvinutejšia je delba práce, tým silnejšia je vzájomná závislosť medzi jednotlivými trhovými subjektmi. Od vzniku peňazí sa trhová ekonomika stáva peňažnou a výmena

legislatívou pomôcť vytvárať stabilné konkurenčné prostredie. Štát musí reagovať na **sociálnu nerovnosť**, pretože trh je „sociálne slepý“ a jej určitý stupeň sa stáva pre spoločnosť neprijateľný aj z etického hľadiska. S tým súvisí **problém rozdeľovania dôchodkov**, ktorý nastoľuje otázku **spravodlivosti**. Spoločnosť musí eliminovať extrémny v nerovnosti prostredníctvom **prerozdelenia dôchodkov**.

Trhové ekonomiky sa vyvíjajú cyklicky, t. j. striedajú sa obdobia expanzie (rastu) a recesie (poklesu). Nerovnovážne situácie v ekonomike sú záťažou a vyvolávajú negatívne následky a znižujú efektívnosť. Preto sa štát musí usilovať o **stabilitu ekonomického rozvoja** a nemal by pripustiť prílišné kolísanie ekonomiky.

V súčasnom systéme ekonomík sa presadzuje tendencia kompenzácie nedostatkov fungovania trhu štátnou reguláciou ekonomiky. K základným ekonomickým funkciám štátu vo všeobecnosti patrí **zabezpečenie efektívnosti, rovnosti a stability** a platí, že ak zlyháva trh, musí nastúpiť štát so svojimi nástrojmi a mechanizmami. Napriek týmto a ďalším nedostatkom však trhový mechanizmus dokáže najlepšie využiť potenciálne možnosti pre ekonomický rozvoj spoločnosti.

3.4 Proces vytvárania dopytu, ponuky a rovnovážnej ceny

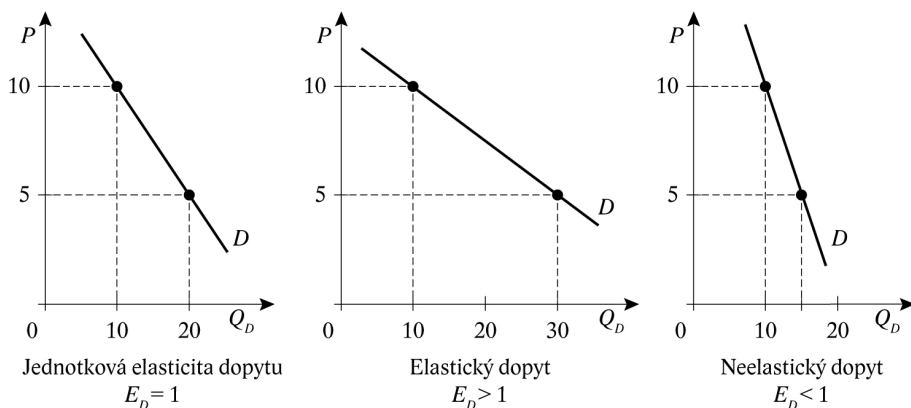
Trhový mechanizmus pôsobí automaticky a má tendenciu obnovovať a nastoľovať trhovú rovnováhu. Predstavuje vzájomné vzťahy medzi domácnosťami ako spotrebiteľmi a firmami ako výrobcami. Výsledkom týchto vzťahov je prenos trhových informácií prostredníctvom ceny. Cena je dôležitý činiteľ, na základe ktorého sa realizujú určité množstvá tovarov, alokujú výrobné faktory a rozhodujú jednotlivé trhové subjekty. Trh podáva informáciu prostredníctvom **cenového mechanizmu** o veľkosti dopytu a ponuky a vytvára rovnováhu v trhovom systéme.

Trhový mechanizmus ako súhrn vzťahov a procesov, ktoré koordinujú slobodné rozhodnutia trhových subjektov, funguje automaticky a zahŕňa tri mechanizmy:

- mechanizmus tvorby dopytu,
- mechanizmus tvorby ponuky,
- mechanizmus tvorby ceny ako výsledného vzťahu medzi dopytom a ponukou.

Dopyt a krivka dopytu

Analýza vytvárania dopytu ukazuje, že spotrebiteľ je suverénny subjekt trhu, pretože svojimi peňažnými prostriedkami určuje, čo sa bude kupovať. Domácnosti ako spotrebiteľia vstupujú na trh s cieľom čo najlepšie uspokojiť svoje potreby. Sú kupujúcimi, kto-

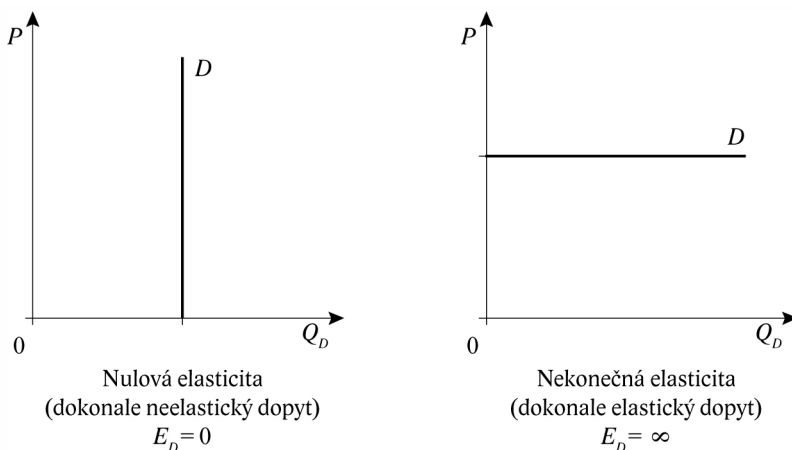
Obr. 4.1 Elasticita dopytu

Elastický dopyt znamená, že určitá zmena ceny (rast alebo pokles napr. o 1 %) vyvolá väčšiu zmenu požadovaného množstva (viac ako o 1 %). Koeficient elasticity dopytu je väčší ako jedna, ale menší ako nekonečno. Nachádza sa v intervale $\infty > E_D > 1$.

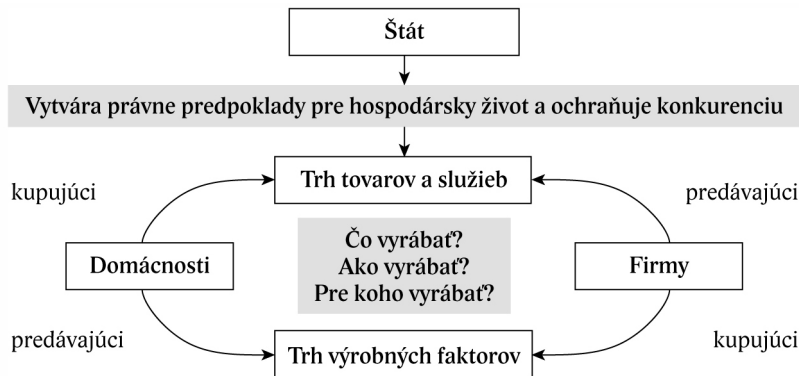
Neelastický dopyt znamená, že určitá zmena ceny (rast alebo pokles napr. o 1 %) vyvolá menšiu zmenu v požadovanom množstve (menej než o 1 %). Koeficient elasticity dopytu je v tomto prípade väčší ako nula, ale menší ako jedna. Je v intervale $1 > E_D > 0$.

Jednotková elasticita dopytu znamená, že zmena ceny napr. o 5 % vyvolá rovnakú zmenu v požadovanom množstve, t. j. o 5 %. Čiže percentuálna zmena požadovaného množstva sa rovná percentuálnej zmene ceny a koeficient elasticity je $E_D = 1$.

Okrem uvedených typov elasticity dopytu poznáme ešte ďalšie dva, a to nulovú a nekonečnú elasticitu. **Nulová elasticita dopytu** s koeficientom $E_D = 0$ znamená, že akákoľvek zmena ceny nevyvolá žiadnu zmenu v požadovanom množstve. **Nekonečná elasticita dopytu** s koeficientom $E_D = \infty$ znamená, že žiadna zmena ceny vyvolá nekonečnú zmenu v požadovanom množstve (obr. 4.2).

Obr. 4.2 Nulová a nekonečná elasticita dopytu

Obr. 5.1 Trhový systém a úloha subjektov trhu

Základom trhovej štruktúry *je trh statkov a služieb (produktov)*. Je to trh užitočných statkov materiálnej a nemateriálnej povahy, ktoré slúžia na *uspokojovanie potrieb* spotrebiteľov. Sú určené na *konečnú spotrebu*.

Trh je trh spotrebiteľov, ktorí majú na ňom *suverénne postavenie*, pretože rozhodujú o tom, čo sa bude vyrábať. *Rozhodujú* svojimi peňažnými hlasmi, t. j. *peniazmi*, ktoré musia za statky a služby vynaložiť. *Východiskom* pre analýzu trhového mechanizmu *je dopyt* po statkoch a službách.

Zo *zákona klesajúceho dopytu* a z klesajúceho tvaru krivky dopytu vyplýva, že s rastom ceny klesá požadované množstvo, a naopak. Táto úvaha bola *veľmi jednoduchá*. Hlbším preskúmaním vnútornej štruktúry trhu možno pochopiť, aké sú zákonitosti, ktoré spôsobujú, že pri určitej cene spotrebiteľia požadujú väčšie množstvá tovaru ako pri inej cene, alebo či možno zovšeobecniť pravidlá na zostrojenie krivky dopytu, t. j. či má krivka dopytu vždy tvar klesajúcej krivky, alebo môže vyzerať aj inak.

Východiskom pre riešenie je stanovenie cieľa spotrebiteľa a skúmanie faktorov, ktoré ovplyvňujú rozhodovanie spotrebiteľa, a nájdenie rovnováhy spotrebiteľa.

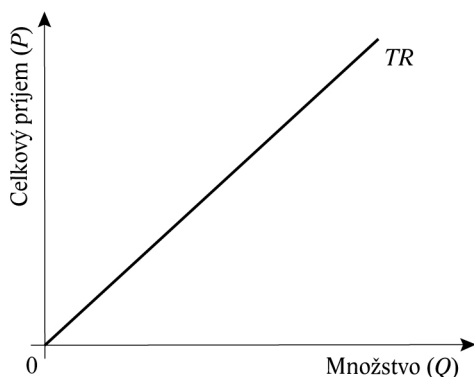
5.2 Cieľ spotrebiteľa: maximalizácia užitočnosti

Teoretickým východiskom pri analýze spotrebiteľa je neoklasická ekonómia a jej tri školy spolu s ich hlavnými predstaviteľmi:

- rakúska škola – Carl Menger,
- cambridgeská škola – William Stanley Jevons, Alfred Marshall,
- lausannská škola – Léon Marie Esprit Walras.

Vychádzali z predpokladu, že spotrebiteľ je racionálny a nemohol uskutočniť lepšiu voľbu. Z toho pre nich vyplynulo, že kombinácia nakúpených statkov je optimálna.

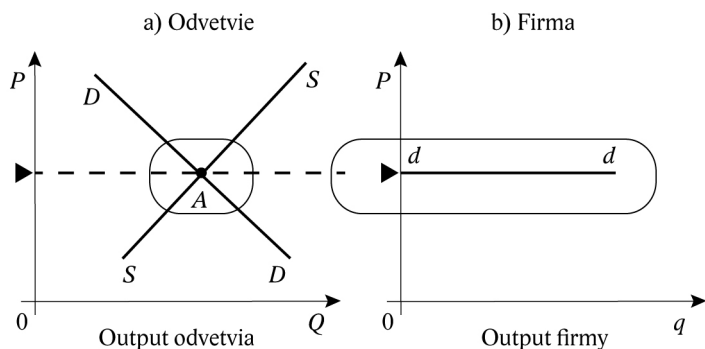
(total revenue – TR) predstavuje **celkový peňažný príjem**, ktorý firma dosiahne realizáciou vyrobenej produkcie. Matematicky to môžeme vyjadriť vzťahom $TR = P \cdot Q$ t. j. cena krát objem produkcie. Krivka celkového príjmu TR nemá žiadny všeobecný tvar a závisí od ceny P a objemu produkcie Q . Vyvíja sa v závislosti od zmien ceny alebo objemu realizovanej produkcie. Napríklad celkový príjem TR **rastie**, ak rastie objem realizovanej produkcie a nemenia sa ceny, alebo ak rastú ceny a nemení sa objem produkcie a pod.

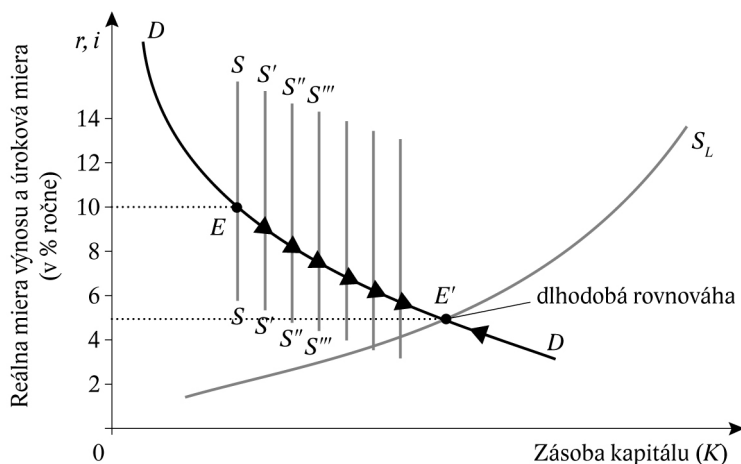
Obr. 6.12 Celkové príjmy firmy

Konkrétny tvar krivky celkových príjmov TR závisí od podmienok konkurencie. V podmienkach dokonalej konkurencie, kde je cena P parametrom, celkový príjem TR má rastúcu tendenciu, ak rastie objem produkcie.

Priemerný príjem AR je **príjem za jednotku produkcie**, ktorý môžeme vyjadriť vzťahom $AR = TR/Q$. Ak budeme uvažovať ďalej a za TR dosadíme vzťah P krát Q , potom platí, že $AR = P \cdot Q/Q$. Jednoduchou matematickou úpravou dostaneme, že $AR = P$. To znamená, že **priemerný príjem je vlastne cena produkcie**.

Obr. 6.13 Output odvetvia a output firmy

Obr. 9.11 Dlhodobá rovnováha na trhu kapitálu

Kapitalizácia aktív znamená určenie ich ceny pri predaji. Znamená to určiť súčasnú **hodnotu celého toku ich budúcich dôchodkov**. Určenie trhovej ceny pri predaji musí bývalému vlastníkovi zabezpečiť dôchodok, ktorý mu daný výrobný faktor prinášal. Ide o premenu kapitálových statkov na peňažný kapitál. Rozlišujeme určenie **ceny aktív** pri predaji:

- **s neobmedzenou životnosťou**, ku ktorým patria napr. pôda, prírodné zdroje, akcie, obligácie a pod. V tomto prípade sa **trhová cena** (V) vypočíta na základe vzťahu:

$$V = V_t / i \cdot 100$$

kde: V_t je ročný výnos,
 i – úroková miera.

- **s obmedzenou životnosťou**, ku ktorým patria napr. stroje, budovy, zariadenia a pod. Výpočet trhovej ceny bude závisieť od dĺžky životnosti kapitálového statku a bude vyjadrený vzťahom:

$$V = V_1 / (1 + i) + V_2 / (1 + i)^2 + \dots + V_n / (1 + i)^n = \sum V_t / (1 + i)^t$$

kde: i je úroková miera,
 V_1 – hodnota statku v prvom roku úročenia,
 V_t – hodnota statku v poslednom roku životnosti.

S podnikaním a používaním výrobného faktora súvisí **zisk**, ktorý sa najčastejšie vymedzuje ako reziduálny dôchodok vznikajúci ako **rozdiel** medzi **celkovými príjmami** a **celkovými nákladmi** firmy. Matematicky môžeme zapísať:

$$Z = TR - TC$$

v regiónoch a ani v celosvetovom meradle. Rozvrstvenie spoločnosti možno naznačiť v podobe pyramídy, ktorá vyjadruje, že veľmi malá časť obyvateľstva disponuje obrovskými dôchodkami a obrovským majetkom a podstatná časť obyvateľstva sa nachádza v dolnej časti pyramídy s nízkymi dôchodkami a majetkom.

Bieda predstavuje stav, v ktorom jednotlivé subjekty nemajú k dispozícii základné existenčné zdroje, t. j. žijú v núdzi a existenčnej neistote. **Chudoba** znamená neschopnosť kúpiť si dostatok statkov a služieb, ktoré sú charakterizované ako postačujúce na udržanie minimálnej životnej úrovne. Postačujúce množstvo statkov a služieb závisí od výkonnosti ekonomiky. Chudoba neznamená len nedostatok statkov a služieb, ale aj neprístupnosť vzdelania, zlý zdravotný stav, nedostatočnú sebarealizáciu, obavy z budúcnosti a celkovú bezmocnosť zmeniť svoju situáciu.

Pri vymedzení chudoby rozlišujeme medzi absolútnou chudobou a relatívnou chudobou. **Absolútna chudoba** sa definuje k určitému absolútnemu minimálnemu štandardu, t. j. k hranici chudoby a znamená skutočné živorenie v dôsledku neuspokojenia základných životných potrieb súvisiacich s podmienkou prežitia.

Relatívna chudoba znamená, že niekto je chudobný v porovnaní s inými ľuďmi žijúcimi v danej spoločnosti. Hranica chudoby sa vymedzuje ako určité percento (40 % – 60 %) strednej, resp. priemernej domácnosti alebo ako určité percento (40 % – 60 %) úrovne spotrebných výdavkov strednej alebo priemernej domácnosti.

Na posúdenie postavenia jednotlivcov alebo domácnosti sa uplatňuje *objektívna hranica chudoby*, ktorá je legislatívne upravená v jednotlivých krajinách, alebo *subjektívna hranica chudoby*, ktorá vyplýva z predstáv a pocitov konkrétnych jednotlivcov a domácností o dôchodku, ktorý je nevyhnutný na pokrytie základných životných potrieb. Súvisí so subjektívnymi skúsenosťami jednotlivcov ako na sociálne akceptovateľnom minimálnom životnom minime v určitej krajine.

ZHRNUTIE

1. **Osobný dôchodok** je celkový objem peňazí, ktoré získa jednotlivec alebo domácnosť za určité obdobie (zvyčajne za rok) pred zaplatením daní a zahŕňa mzdy, platy, dividendy, úroky, ale aj prídavky sociálneho zabezpečenia a iné formy peňažného dôchodku.
2. **Bohatstvo** je čistá peňažná hodnota aktív, ktoré jednotlivec vlastní v danom okamihu a obsahuje **hmotné statky** (napr. domy, autá a iné statky dlhodobej spotreby, ale aj pôdu) a **finančné aktíva** (napr. hotovosť, úspory na bankových účtoch akcie, dividendy a pod.).

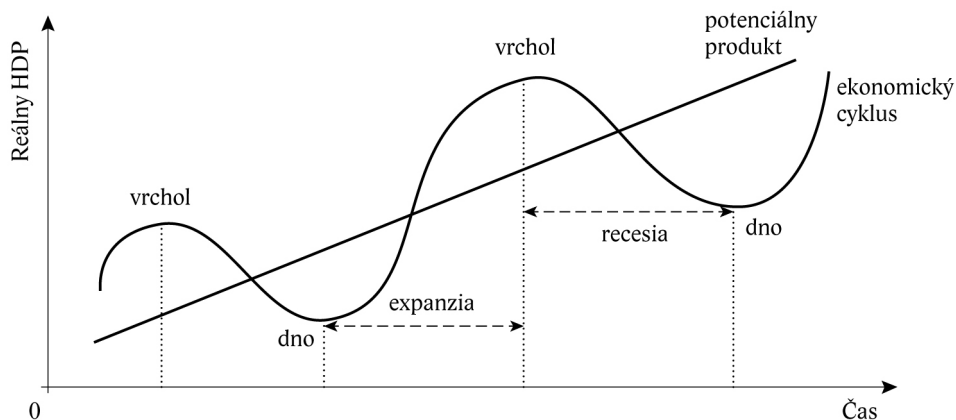

7. **Dôchodkotvorný efekt** je vyvolaný prírastkom investícií ΔI a vedie k posunu agregátneho dopytu AD , k rastu dôchodku a k rastu zamestnanosti. **Kapacitotvorný efekt** znamená, že z väčšieho dôchodku možno viac investovať, rozširovať výrobnú kapacitu a ovplyvňovať agregátnu ponuku AS .
8. **Multiplikátor** ukazuje, že celkový output ekonomiky sa mení so zmenou investícií I a že táto zmena môže byť väčšia ako zmena investícií ΔI , ktoré ju vyvolali. Podstata **multiplikátora** vyplýva z **dôchodkotvorného efektu investícií**. Multiplikátor je koeficient, ktorý môžeme vyjadriť: $\Delta Y = k \cdot \Delta I$.
9. **Akcelerátor** ukazuje, že prírastok dôchodku, teda rast dopytu po spotrebných statkoch, vyvolá zrýchlenie dopytu po investíciách. Závislosť investícií od prírastku dôchodku možno vyjadriť vzťahom: $\Delta I = a \cdot \Delta Y$.
10. **Superkumulatívny proces** vyjadruje vzájomné pôsobenie multiplikátora a akcelerátora. To znamená, že aj multiplikátor aj akcelerátor využívajú investície I a dôchodok Y , a preto sa nevyhnutne musia ovplyvňovať.

?

Otázky a úlohy

1. *Definujte spotrebu ako zložku agregátnych výdavkov. Vysvetlite všeobecné trendy v spotrebe.*
2. *Čo vyjadruje spotrebná funkcia? Aké súvislosti z nej vyplývajú? Graficky ju znázornite a vysvetlite jej priebeh.*
3. *Ako vznikajú úspory? Vysvetlite podstatu funkcie úspor. Prečo hovoríme, že funkcia úspor je zrkadlovým obrazom spotrebnej funkcie? Graficky znázornite a vysvetlite jej priebeh.*
4. *Nájdite v štatistických údajoch vývoj spotreby, úspor a investícií v SR a graficky ich znázornite. Skúste analyzovať dôsledky do budúcnosti.*
5. *Ako súvisia úspory s investíciami? Poukážte na podstatu a dvojaký význam investícií v ekonomike.*
6. *Ktoré hlavné determinanty ovplyvňujú investičné rozhodnutia firiem? Ktoré tri prvky ovplyvňujú investície?*
7. *Čo je to dopyt po investíciách a od čoho závisí? Znázornite graficky posun krivky dopytu po investíciách v súvislosti s jednotlivými faktormi, ktoré ho ovplyvňujú.*
8. *Aké efekty, resp. účinky majú investície? Čo je podstatou dôchodkotvorného a kapacitotvorného efektu investícií? Graficky znázornite ich účinky na ekonomiku.*

Obr. 14.4 Dlhodobý trend vývoja a ekonomický cyklus

14.3 Členenie ekonomických cyklov

Existujú rôzne prístupy k skúmaniu ekonomických cyklov, na základe ktorých vznikli rôzne členenia. Jedným z prístupov je členenie J. A. Schumpetera vychádzajúce z **inovácií**, ktoré sú *nerovnomerne rozložené* a majú tendenciu zhlukovať sa do určitých období. Vznik ekonomického cyklu zdôvodňoval existenciou tzv. **inovačných vln**, ktoré vznikajú ako dôsledok prevratného technologického objavu (napr. vynález parného stroja alebo rozvoj informačných a telekomunikačných technológií v 90. rokoch 20. storočia a pod.). Inovačné vlny majú *rôznu dĺžku a intenzitu*, preto sa aj ekonomické cykly vyznačujú *nepravidelnosťou* a líšia sa silou a dĺžkou trvania. Ekonomické cykly sa **podľa dĺžky trvania** členia na:

- dlhé,
- krátke,
- stredne dlhé alebo normálne.

Dlhé (Kondratievove vlny, resp. Kuznetsove cykly) **cykly** majú dĺžku v rozpätí od 30 do 60 rokov. Príčinami, ktoré vyvolávajú cyklické kolísanie, sú zásadné zmeny vo výrobných technológiách. Tie sú výsledkom zavádzania inovácií do praxe, čo prispieva k zvýšeniu výkonnosti ekonomiky, jej prudkému rastu a zvýšeniu reálneho produktu oproti potenciálnemu produktu. V ich priebehu sa prejaví aj niekoľko stredných cyklov.

Krátke (Kitchinove, resp. Mitchellove cykly) **cykly** trvajú 3 až 5 rokov. Príčiny, ktoré ich vyvolávajú, sú sezónne vplyvy a výkyvy v produkte (napr. v poľnohospodárstve, v dovolenkovom období a pod.). Prejavujú sa ako cykly, ktoré súvisia s kolísaním zásob, zmenou stavu zásob surovín, materiálu, medziproduktov a rozpracovanosťou vo výrobe, v hotovej produkcii v mnohých odvetviach hospodárstva.